

Van der Burg 2019

W. van der Burg, 'Een literaire pleitrede: Abel Herzbergs verdediging van Fedde Schurer', in: C. Elion-Valter, B. van Klink & S. Taekema (red.), *Wegen der vrijheid: liber amicorum voor Willem Witteveen*, Den Haag: Boom juridisch 2019, p. 229-237.

EEN LITERAIRE PLEITREDE: ABEL HERZBERGS VERDEDIGING VAN FEDDE SCHURER

Wibren van der Burg

Men zegt dat het beter ware, als alle mensen waren 'van enerlei sprake'. Zij zouden elkander dan beter kunnen verstaan. Inderdaad, zo is het. Zij zouden elkaar beter verstaan, maar zij zouden niets meer tot elkander hebben te zeggen, dat uit de diepere lagen van ons bewustzijn voortkomt.¹

OVERTUIGINGSDADERS IN DE RECHTZAAL

Soms menen wetsovertreders dat hun handelingen moreel gerechtvaardigd zijn. Het kan daarbij gaan om expliciet politiek protest, bijvoorbeeld bij acties van burgerlijke ongehoorzaamheid, maar ook om een beroep op het eigen geweten waarbij de dader een morele plicht hoger acht dan de gehoorzaamheidsplicht. Denk bijvoorbeeld aan artsen die abortus of euthanasie plegen terwijl het in hun rechtsorde verboden is.

Dergelijke overtuigingsdaders dagen de rechtsorde uit. Vaak beroepen ze zich ter rechtvaardiging op fundamentele waarden die in de rechtsorde besloten liggen, zoals democratie of gelijkheid. Dat kan gepassioneerde en retorisch sterke pleidooien opleveren. *De Apologie van Socrates* en de brief van Martin Luther King uit de gevangenis van Birmingham, Alabama zijn klassieke voorbeelden. Terecht maken beide teksten deel uit van veel cursussen rechtsfilosofie. Het levert ook prachtige literatuur en films op; denk aan *Antigone* of de film *Gandhi*.

In de rechtszaal komt deze spanning scherp naar voren. De feiten staan doorgaans niet ter discussie, maar hun juridische, morele en politieke duiding wel. OM en rechter richten zich meestal op een beperkt juridisch kader en proberen politieke discussies buiten de orde te verklaren. Maar veel overtuigingsdaders willen juist het forum van de rechtszaal benutten om aandacht voor hun bredere strijd te krijgen. De politieke en morele dimensie staat voor hen voorop. Juridisch-technische aspecten zijn daaraan ondergeschikt. Een

1 Herzberg 1975, p. 185. (In de gedrukte versie staat overigens 'voorkomt'.)

eventuele straf kan zelfs worden toegejuicht (zeker als deze relatief licht is) – vanuit het adagium ‘het bloed der martelaren is het zaad der kerk’.

Het forum van de rechtszaal kan op tal van manieren worden gebruikt. De rechtszaal wordt nog sterker dan normaal een theater wanneer verdachten zelfbewust hun eigen visie naar voren brengen en zich niet neerleggen bij de manier waarop de rechter de zaak wil behandelen. Getuige-deskundigen zetten soms het politieke betoog extra kracht bij. Solidariteitsacties binnen en buiten de rechtszaal kunnen extra media-aandacht genereren.

Voor advocaten is een dergelijke rechtszaak een bijzondere uitdaging. Aan de ene kant is voor de cliënt de rechtszaak een instrument om aandacht te vragen voor zijn overtuigingen. De advocaat dient daarom het bredere politieke doel naar voren te brengen. Maar aan de andere kant heeft een advocaat ook een processuele verantwoordelijkheid om de juridische aspecten te belichten in het voordeel van de cliënt. Vaak zijn er immers pleitbare argumenten dat de cliënt vrijuit dient te gaan of een lichtere straf dient te krijgen. Deze twee kanten staan soms op gespannen voet: protestacties kunnen het juridisch-technische verweer overschaduwen of doorkruisen.

Natuurlijk hangt het af van het type zaak. Geert Wilders is als politicus gebaat bij media-aandacht, en zal de publicitaire kanten van een proces maximaal willen benutten. Artsen die terechtstaan wegens levensbeëindiging bij patiënten in strijd met de geldende juridische kaders willen juist een juridisch verweer dat erop gericht is hen vrij te pleiten. De bredere rechtspolitieke dimensie komt natuurlijk ook aan de orde, maar staat niet voorop. Voor totaalweigeraars in de jaren zeventig en tachtig was een juridisch verweer vrijwel zinloos: er was een vaste strafmaat van achttien maanden gevangenis, en ook een briljant juridisch verweer zou hierop hoogstwaarschijnlijk geen enkel effect hebben. Bij dergelijke processen stond daarom het politieke theater doorgaans voorop.

In dit artikel belicht ik een oudere zaak rond overtuigingsdaders. Een zaak op het kruispunt van taal, literatuur, recht en politiek. Hierin draaide het om de erkenning van de moedertaal voor mensen, toegespitst op de vraag of in de rechtszaal ruimte was voor het Fries. Twee literatoren vervulden de hoofdrol. De Friese dichter, schrijver en journalist Fedde Schurer (later ook Tweede Kamerlid voor de PvdA) stond terecht wegens een redactioneel commentaar in de *Heerenveense Koerier*. Hij werd in hoger beroep bijgestaan door de schrijver en advocaat Abel Herzberg.

DE AANLEIDING: KNEPPELFREED²

Eind 1951 stond een veearts uit Lemmer, Sjirk Frânses van der Burg, in Heerenveen terecht wegens een verkeersovertreding.³ Hij wilde uitleggen waarom hij over een afgesloten polderweg reed voor een spoedgeval, maar werd onderbroken door kantonrechter Wolthers. Van der Burg wilde namelijk zijn verhaal in het Fries doen, maar de rechter (die goed Fries sprak) stond dat niet toe. Wolthers schorste de zitting om een tolk te laten komen. Na twee uur heropende hij de zitting en meldde dat een tolk niet mogelijk was omdat de verdachte het Nederlands uitstekend beheerste. Hij gaf de verdachte het woord, maar voegde daaraan toe dat hij hem officieel niet zou verstaan. Van der Burg werd veroordeeld tot een geldboete van zeven gulden.

Fedde Schurer was destijds hoofdredacteur van het dagblad de *Heerenveense Koerier*. Hij schreef een vlammend redactioneel onder de titel 'De laatste man van de Zwarte Hoop?'⁴ Schurer gebruikte termen als 'kleinzielige plagerij' en 'dit kinderachtige, beledigende en treiterende optreden'. Hij suggereerde dat de kantonrechter vergeleken kon worden met de Zwarte Hoop, een Saksische roversbende die rond 1500 Friesland terroriseerde.

Deze opinie leidde, zoals Schurer had gehoopt, tot een reactie van de kant van het Openbaar Ministerie. Schurer werd vervolgd wegens belediging van een ambtenaar in de rechtmatige uitoefening van zijn bediening. Op 16 november 1951 moest hij daarvoor terechtstaan voor de politierechter in Leeuwarden. Doordat de rechtbank had gekozen voor een veel te kleine zaal, konden de meeste belangstellenden er niet in. Een deel van het publiek werd met harde hand uit de gangen van het Paleis van Justitie aan het Zaailand verwijderd. Buiten (waar net de groentemarkt plaatsvond) ontstonden spreekkoren. De politie, hierop niet goed voorbereid, trad er tegenop. Dit escaleerde, vooral door onhandig politieoptreden. De politie zette niet alleen wapenstokken maar ook waterkanonnen in. De knuppels en waterstralen raakten niet alleen demonstranten, maar ook marktkooplui, journalisten, scholieren van de hbs en gewone burgers, wat weer tot een verdere escalatie leidde. De politie werd bekogeld met fruit en groente. Verschillende journalisten liepen blauwe plekken en een nat pak op. Dit harde politieoptreden was onnodig en disproportioneel.⁵

2 Noodgedwongen is dit een zeer korte weergave van de gebeurtenissen. Uitgebreider over Kneppelfreed en de bredere context: Van der Velden 2004; Boomsma 1998.

3 Een persoonlijke noot bij dit verhaal: deze veearts was mijn vader.

4 Schurer 1975. De tekst is ook integraal opgenomen in Hof Leeuwarden 27 maart 1952, *NJ* 1953/258 (zaak Fedde Schurer).

5 Een officieel onderzoek later sprak over 'een staaltje van ongecoördineerd politieoptreden (...) dat nauwelijks zijn weerga zal kennen', geciteerd in Van der Velden 2004, p. 167.

In de pers verschenen verontwaardigde reportages over de ‘Slag op het Zaailand’, maar de rellen zijn de geschiedenis ingegaan als Kneppelfreed (Knuppelvrijdag).

De rechtszaak zelf was overigens ordelijk verlopen. Schurer mocht gewoon in het Fries het woord voeren. De getuige-deskundige Pieter Wijbenga mocht de eed echter niet in het Fries afleggen; hij koos daarom voor de gelofte in het Nederlands. Schurer werd veroordeeld tot een voorwaardelijke gevangenisstraf van veertien dagen. Hij ging meteen in hoger beroep.

Kneppelfreed had grote politieke gevolgen. Er kwamen protestmanifestaties met duizenden belangstellenden, veel aandacht in de media, en uitgebreide debatten in beide Kamers. Drie ministers kwamen enkele maanden later gedurende drie dagen naar Leeuwarden voor hearings. Dit resulteerde onder meer in twee nieuwe wetten. De wet-Cals regelde dat de eed in het Fries mocht worden afgelegd en dat in rechtszalen in Friesland Fries gesproken mocht worden. De wet-Donker versterkte de positie van het Fries in het onderwijs. Maar deze bredere gevolgen laat ik hier verder buiten beschouwing; ik beperk me tot het hoger beroep.

Enige tijd na Kneppelfreed bood Abel Herzberg aan om Schurer hierin bij te staan. Herzberg was niet alleen een bekend auteur en advocaat, maar hij was vooral een man van groot moreel gezag door zijn boeken over de nazivervolging en de verschrikkingen in Bergen-Belsen. Dat een dergelijke autoriteit voor hem pleitte, verleende natuurlijk aan Schurers zaak extra gewicht. Herzbergs pleitnotitie is bewaard gebleven. Uit de krantenberichten blijkt dat Herzberg op een aantal punten hiervan afweek in zijn mondelinge pleidooi, maar een letterlijke weergave daarvan is helaas niet beschikbaar.

DE PLEITNOTITIE VAN HERZBERG

Het is een prachtige tekst. Stilistisch mooi en met knappe retorische wendingen. Het is jammer dat ik de tekst hier niet in zijn geheel kan opnemen, zodat deze voor zichzelf kan spreken. Na een korte inleiding, waarin de zaak in zijn maatschappelijke context wordt geplaatst, volgt het eerste juridisch verweer waarin de rechtmatigheid van het optreden van de kantonrechter wordt betwijfeld. Het tweede verweer gaat in op de vraag of er wel sprake was van belediging nu Schurer geen opzet had om de persoon van de kantonrechter te beledigen, maar slechts zijn optreden bekritiseerde. Daarbij wordt eerst ingegaan op de betekenis van de moedertaal voor een mens en in het bijzonder voor dichters en schrijvers. Dit mondt uit in bredere beschouwingen over de rijkdom van taalkundige diversiteit. Je zou de pleitnotitie kunnen indelen in een deel waar de logos de boventoon voert (het eerste

verweer), gevolgd door een nadruk op de ethos (de beschouwingen over hoezeer dichters en schrijvers existentieel verbonden zijn met hun moedertaal), uitmondend in een stuk waar de pathos overheerst (de bredere, literaire beschouwingen over de rijkdom van taalkundige verscheidenheid). Maar eigenlijk doet dat geen recht aan de subtiele manier waarop alle drie de aspecten voortdurend door elkaar heen spelen. Opvallend is de verschuiving in stijl. Terwijl de tekst bijna zakelijk begint met veel korte, trefzekere zinnen, komen aan het eind meanderende literaire zinnen voor (de meest dichterlijke is zelfs twaalf regels lang).

Hierboven heb ik gesteld dat een advocaat in dergelijke zaken met de vraag worstelt hoe de juridisch-technische verweren te combineren met de bredere maatschappelijke en politieke context. Herzbergs inleiding vat de koe direct bij de horens. 'Rechtspraak is ongewild een soort seismograaf van in de maatschappij voorkomende schokken en trillingen. (...) Er is dan ook geen enkele zaak (zeker niet een strafzaak) zonder sociale achtergrond (...) Wat het onderwerpelijk geding betreft, mag men paradoxaal zeggen: De achtergrond staat op de voorgrond.'⁶

Een mooie manier om de poging van het OM om de zaak te beperken tot de belediging te pareren. Herzberg signaleert daarbij bovendien dat de strafeis hoger is dan bij een gewone beledigingszaak, dus dat ook het OM de achtergrond erbij betreft. Dan dient dat ook expliciet te gebeuren. Het beperkte juridisch conflict wordt hiermee, in beleidswetenschappelijk jargon, 'gereframed' als een politiek-maatschappelijk conflict.⁷

Vervolgens komt Herzberg met het prealabele juridisch verweer naar de ontvankelijkheid van het OM. Overtuigingsdaders doen vaak een beroep op in de rechtsorde belichaamde idealen om aldus aan te tonen dat hun handelen wel degelijk rechtmatig was. Herzberg draait dit om door de vraag te stellen of de kantonrechter zelf wel in de rechtmatige uitoefening van zijn bediening was. Had hij de zitting wel mogen schorsen (en de veearts Van der Burg langdurig laten wachten) terwijl hij kon weten dat het oproepen van een tolk volgens de wet niet kon? Maar erger: mocht hij weigeren Van der Burg 'officieel' te verstaan terwijl hij hem feitelijk uitstekend verstond?

'Dit is een onaanvaardbare rechterlijke houding. Een rechter, die een verdachte verstaat, moet rekening houden met wat deze zegt, ook al is het niet in het

6 Herzberg 1975, p. 179.

7 Het begrip 'frame' is in de sociale wetenschappen vooral bekend geraakt door het werk van Schön en Rein. Willem Witteveen suggereerde als prachtige vertaling hiervoor het door Marten Toonder verzonnen woord denkraam. Zie Hertogh, Raat & Witteveen 1998.

Nederlands gezegd. (...) [De weigering dat te doen is niet rechtmatig] omdat de kantonrechter juist de plicht heeft, om de verdediging van een verdachte zo goed mogelijk tot haar recht te laten komen, d.w.z. voor alles luisteren naar wat de verdachte zegt en er rekening mee houden.⁸

Een mooie retorische manoeuvre om de rechtspolitieke kern centraal op tafel te krijgen. Dit geschil gaat volgens Herzberg ook in juridisch opzicht over de vraag of een rechter die Fries verstaat, mag weigeren daar rekening mee te houden. Andere rechters in Friesland lieten dat destijds toe, en Fedde Schurer kon bij rechtbank en hof gewoon Fries spreken. Niet Schurer hoort dus in het beklagdenbankje, maar de kantonrechter. Herzberg legt hiermee de vinger op een gevoelige plek, want vrij breed leefde in publiek en politiek de overtuiging dat de kantonrechter zeer onhandig was opgetreden. Misschien niet zo vergaand dat het onrechtmatig werd geacht, maar slim was het niet en de wet verplichtte hem er zeker niet toe.

Ook het tweede verweer mikt op een omkering van perspectief. Niet de kantonrechter is gekwetst, maar Schurer. Allereerst stelt Herzberg dat niet de persoon van de kantonrechter is bekritiseerd, maar zijn optreden. Dat is misschien wat vergezocht, want Schurer had wel degelijk op de man gespeeld met frasen als ‘de heer Wolthers, die officieel geen kind meer is’ en ‘zijn persoonlijke minderwaardigheidsgevoelens uit te vieren’.⁹ Maar deze insteek maakt het voor Herzberg mogelijk om te benadrukken dat Fedde Schurer – en met hem het hele Friese volk – degene is die echt gekwetst en beledigd is. De gedragingen van Wolthers worden gewraakt, omdat ze voortkomen uit een standpunt in de taalkwestie dat ‘geïdentificeerd wordt met de miskennis, ja, de verachting van datgene, wat den schrijver Schurer en honderdduizenden met hem zo diep ter harte gaat. Dat Schurer diep gekwetst was, is duidelijk.’¹⁰ Vervolgens gaat Herzberg in op de betekenis van taal voor dichters en schrijvers:

‘Niet ieder heeft dezelfde instelling tegenover de taal of het woord. Dichters, schrijvers, allen, die wel eens gepoogd hebben hun diepere gedachten te formuleren, begrijpen welk een fundamentele betekenis in het leven der mensen de taal bezit.’¹¹

8 Herzberg 1975, p. 181-182.

9 Schurer 1975, p. 76.

10 Herzberg 1975, p. 184.

11 Herzberg 1975, p. 184.

In deze woorden gaat het natuurlijk niet alleen om de dichter en schrijver Schurer. Impliciet brengt de joods-Nederlandse schrijver Herzberg ook zichzelf in het geding. Hij maakt toespelingen op de recente nazi-onderdrukking door een Duitse term als *Gleichschaltung* en door verwijzingen naar het moedige optreden van het Leeuwarder gerechtshof tijdens de oorlog. De mogelijke belediging van de kantonrechter wordt onbeduidend in het licht van de belediging die Schurer en met hem het Friese volk werd aangedaan. Opnieuw dus een omkering van de procesorde: niet Schurer staat terecht, maar de kantonrechter met zijn kwetsende optreden.

Het betoog over het belang van de moedertaal mondt uit in een poëtische analyse over de rijkdom van talen. Het motto van dit hoofdstuk is aan dit betoog ontleend. Ook daarbij is er weer de omkering: het gaat niet alleen om het belang van Friesland, maar ook om dat van Nederland:

‘En hoe meer variëteiten, hoe schoner de wereld en hoe gelukkiger de mensen. Het is nonsens om te geloven dat het in een kamer donkerder wordt als er een extra lamp wordt opgestoken. Het wordt lichter. In deze zin moet men zeggen: De Friese cultuurlamp is welbegrepen niet voor Friesland maar voor Nederland van belang.’¹²

TOT SLOT

Recht, taal, literatuur en politiek: ze komen in Kneppelfreed en in deze pleitnotitie samen. Het waren ook met elkaar verbonden thema's in het leven en het werk van Willem Witteveen. Maar er zijn nog twee inhoudelijke aspecten die ik wil belichten.

Het eerste is de retorische omkering van het dominante perspectief door Herzberg. Niet Schurer dient terecht te staan, maar de kantonrechter. Niet Wolthers was gekwetst, maar Schurer – en in hem het Friese volk. Een dergelijke retorische omkering is ook vaak bij Willem Witteveen te vinden. Als perspectivist benadrukte hij dat er altijd verschillende perspectieven zijn. De mooiste illustratie vind ik zijn verrassende omkering van de gangbare manier om de verhouding tussen ‘Den Haag’ en de burgers te zien. Politicologen onderscheiden doorgaans het top-downperspectief van de overheid en het bottom-upperspectief van de burgers. Maar Witteveen koos een radicalere perspectiefverschuiving. Hij benoemde het burgerperspectief als een verhouding tussen centrum en periferie, waarbij de burger

12 Herzberg 1975, p. 185.

het centrum was en Den Haag vanuit het gezichtspunt van de burger niet meer dan de periferie.¹³

Een tweede aspect is Herzbergs lofzang op verscheidenheid. Verscheidenheid was voor Witteveen een verrijking. Hij verwees daarvoor in gesprekken wel eens naar zijn soefi-achtergrond. In politieke en wetenschappelijke debatten vertolkte hij vaak een tegenstem – al was het maar om alle kanten van een onderwerp goed te kunnen belichten. Daarom was discussiëren met hem altijd verrijkend. Als tegendraads denker stelde hij alles ter discussie – ook dingen waar hij het eigenlijk wel mee eens was. Na acht jaar nauwe samenwerking en vooral intensieve discussies hield ik in 2001 mijn Tilburgse oratie. Na afloop was zijn bijna verbaasde reactie: ik realiseerde me tijdens het luisteren ineens hoezeer we het eigenlijk over belangrijke dingen eens zijn. In onze discussies zochten we allebei vaak de tegenargumenten op bij het standpunt van de ander, de aanvullende perspectieven. Die verscheidenheid verrijkte ons beiden. Maar daaronder zat gelukkig ook een gemeenschappelijke grondtoon. Eenheid in verscheidenheid. Ik sluit daarom af met een laatste citaat van Herzberg:

‘De vogels in het bos spreken ook niet dezelfde taal, en toch wekt hun veelsoortig geluid in ons een harmonisch gevoel. Wanneer de vogels op een goede dag met elkander zouden afspreken dat zij allen hetzelfde liedje zouden fluiten, zou de kraai dan gaan zingen als den nachtegaal? Integendeel, de nachtegaal zou krassen als de kraai. Zo ook is de menselijke eenheid niet nastrevenswaard als Gleichschaltung, maar alleen als harmonie tussen variëteiten, modulaties en nuances.’¹⁴

LITERATUURLIJST

P.R. Boomsma, *Kneppelfreed. Gevecht om de taal met wapenstok en waterkanon*, Franeker: Van Wijnen 1998.

M. Hertogh, C. Raat & W. Witteveen, ‘Tussen rechtmatigheid en doelmatigheid. Proeve van een idealenperspectief’, in: W. van der Burg & F.W.A. Brom (red.), *Over idealen. Het belang van idealen in recht, moraal en politiek*, Deventer: W.E.J. Tjeenk Willink 1998, p. 103-129.

13 Witteveen 2007.

14 Herzberg 1975, p. 185.

A.J. Herzberg, 'Pleitnotities in het hoger beroep van de zaak-Schurer voor het Hof Leeuwarden 18 maart 1952', in: F. Schurer, *Fedde Schurer op en út*, Ljouwert/Bûtenpost: Fryske Akademy/Alternatyf 1975, p. 179-186.

F. Schurer, 'De laatste man van de Zwarte Hoop?' (oorspronkelijk verschenen in *Heerenveense Koerier* 19 oktober 1951), in: F. Schurer, *Fedde Schurer op en út*, Ljouwert/Bûtenpost: Fryske Akademy/Alternatyf 1975, p. 75-76.

B.D. van der Velden, '*Waar gaan wij heen met het Fries?*' *Het gebruik van de Friese taal in het juridische en in het bestuurlijke verkeer in de laatste twee eeuwen* (diss. UvA), Tilburg: Wolff Legal Publishers 2004.

W.J. Witteveen, 'Alternatieve regulering. De vele gezichten van de wetgever', in: W.J. Witteveen, I. Giesen & J.L. de Wijkerslooth, *Alternatieve regelgeving* (Handelingen NJV), Deventer: Kluwer 2007, p. 1-66.

